

ВПЛИВ ДОСЯГНЕНЬ НЕЙРОБІОЛОГІЇ НА КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

THE INFLUENCE OF NEUROBIOLOGY ACHIEVEMENTS ON CRIMINAL LAW

Ларченко М.О., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри політології, права та філософії

Ніжниський державний університет імені Миколи Гоголя

Нейронаука – це галузь знань, що швидко розвивається, і наші знання про людський мозок будуть і далі продовжувати розширюватися. Приклад поведінки, на яку суспільство реагує репресивно, – це злочинна поведінка. Цілком можливо, що нейронаука може виявити біологічне та/або фізіологічне походження злочинної поведінки. Можна також уявити, що є можливість визначити походження злочинної поведінки в майбутньому десь у мозку злочинця.

Глобальне питання статті має бути сформульоване так: чи має людина змогу обирати свою поведінку? Коли наш мозок відкриє свої секрети нейронауці, ми побачимо, що будь-яка поведінка є результатом біохімічних процесів у нашому мозку, які ми не можемо контролювати. Втім наш світогляд і наша система кримінального правосуддя вважають, що саме ми «обираємо» свою поведінку. Незважаючи на існування юридичних концепцій, що використовуються в законодавстві або в судовій практиці, правова доктрина не має однозначного визначення поняття «свобода волі». Воно є предметом багатомірової філософської дискусії.

Віра в детермінізм має розглядатись поряд із вірою у свободу волі. Наш мозок є центром нашого життєвого досвіду, де до цих пір залишається багато секретів. Можливо, в майбутньому наше сприйняття свободи волі повністю зміниться. Можливо, кримінальний закон доведеться будувати з нуля і це буде відображенням нашого нового погляду на життя.

Взаємозв'язок нейробіології та кримінального права широко обговорювався в західній науці протягом останніх десятиліть. Це навіть призвело до появи нової міждисциплінарної сфери досліджень із назвою «нейроправо». Втім вчені вже досить давно вказали на зв'язок між біологією та злочинною поведінкою, але ці аргументи лише час від часу застосовувались судами. Прикладами є нейровізуалізація та детектор брехні. Залишається питання: чи може сучасна нейробіологія безальтернативно вказати на «злочинний мозок»?

Ключові слова: нейронаука, нейробіологія, детермінізм, свобода волі, інкомпатибілізм, компатибілізм, нейроправо, нейровізуалізація.

Neuroscience is a rapidly evolving field of knowledge, and our knowledge of the human brain will continue to expand. An example of behavior to which society reacts repressively is criminal behavior. It is possible that neuroscience may reveal the biological and / or physiological origin of criminal behavior. One can also imagine that it is possible to determine the origin of criminal behavior in the future somewhere in the brain of the offender.

The global question of the article should be formulated as follows: does a person have the opportunity to choose their behavior. When our brain reveals its secrets to neuroscience, we will see that any behavior is the result of biochemical processes in our brain that we cannot control. However, our worldview and our system of criminal justice believe that we “choose” our behavior. Despite the existence of legal concepts used in law or judicial practice, legal doctrine does not have an unambiguous definition of “freedom of will”. It is the subject of centuries of philosophical debate.

Belief in determinism must be seen alongside belief in free will. Our brain is the center of our life experience, where many secrets still remain. It is possible that in the future our perception of free will change completely. It is possible that the criminal law will have to be built from scratch and this will be a reflection of our new outlook on life.

The relationship between neurobiology and criminal law has been widely discussed in Western science in recent decades. This even led to the emergence of a new interdisciplinary field of research called “neurolaw”. However, scientists have long pointed to the link between biology and criminal behavior, but these arguments have only occasionally been used by courts. Examples are neuroimaging and lie detector. The question remains: can modern neurobiology point to a “criminal brain” without an alternative?

Key words: neuroscience, neurobiology, determinism, freedom of will, incompatibility, compatibilism, neurolaw, neuroimaging.

Постановка проблеми. Зазвичай, коли йдеться про вплив досягнень нейробіології на кримінальне право, переважно згадуються нові ідеї, які дає нам ця наука про свободу волі, і це викликає невідомий інтерес. А також згадують про те, чи є наслідки розвитку нейробіології для таких понять, як вина та відповідальність, оскільки саме ці концепції виконують центральну роль у сучасному кримінальному праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низка авторитетних вчених вважають, що нейронаука має призвести до перегляду кримінального законодавства та юридичної практики. Зокрема, польський професор Т.В. Ткач розглядає взаємодію двох сфер нейронауки та права і пропонує більш точний, всезагальний підхід до правового аналізу та встановлення правових норм і стандартів [1].

Втім є дослідники, що вважають нейронауку ще не здатною однозначно пояснити ключові з позиції права явища, такі як свобода волі, емоції або мотиваційні процеси. Ю. Станек вважає, що на теперішній час здається неможливим, щоб досягнення зі сфери нейронауки стали основою адекватної та послідовної моделі поведінки людей. Відповідно, на її думку, говорити про так зване нейроправо, безумовно, передчасно [2].

Низка дослідників вивчають питання наявності свободи волі в поведінці людини з філософської позиції. Так є думка, що відчуття свободи та контролю для людини замало щоб її дія перестала бути неконтрольованою.

Люди не лише відчувають, що здатні виконувати вільні дії, – вони реально здатні їх вчиняти [3]. З іншої боку, усвідомлення того, що прояв морального гніву може мати руйнівні наслідки, породжує сувору вимогу моральної виправданості цього гніву. Вимога моральної виправданості поведінки, поєднаної зі спрочиненням шкоди, загалом дуже сильна, а вираження морального гніву зазвичай саме по собі завдає шкоди [4]. Вітчизняні публікації з питань впливу нейронауки на кримінальне право або практику застосування кримінальних норм практично відсутні, тому вибрана тема дослідження видається актуальною в контексті реформування вітчизняної правової системи.

Мета цієї статті – 1) проаналізувати важливі аспекти наукових концепцій свободи волі та детермінізму щодо оцінки злочинної поведінки; 2) представити обговорення наслідків свободи волі з позиції кримінального права.

Виклад основного матеріалу. Синдром Туретта (названий на ім'я Жюльєн де ла Туретта) відомий усім як стан, в якому люди демонструють неконтрольовані та часто неприйнятні або образливі рухи. Технічно це дитячий нервово-психічний розлад, що характеризується багатьма рухомими або голосовими проявами, тривалістю більше одного року, що часто супроводжується іншими психічними проблемами, зокрема обесивно-компульсивним розладом та/або порушенням уваги (синдром дефіциту уваги).

Розуміння наукового походження цього стану гарантує розуміння поведінки людини, яка страждає від нього. Так, якщо раптом людина в громадському місті починає вигукувати нецензурну лайку або здійснювати неприйнятні рухи, більшість зрозуміє, що особа не може контролювати свою поведінку. Це неврологічне відхилення, викликане порушенням функцій мозку.

Однак у минулому реакція суспільства на таку поведінку була зовсім іншою. Перший медичний опис синдрому з'явився у 1825 році, але і до цього жили люди з синдромом Туретта, яких суспільство не приймало. Натомість вони були засуджені, відторгнені або навіть убиті [5; 6].

Таким чином, реакція на синдром зазнала радикальних змін за останні 200 років. Ця трансформація частково була викликана більш глибоким розумінням функціонування людського мозку.

Р. Сапольскі, відомий нейробіолог зі Стенфордського університету, на цьому прикладі показав, як функції людського мозку впливають на те, що ми думаємо про такі поняття, як свобода волі, вина та відповідальність. Сапольскі також вважає, що ця тенденція, зрештою, призведе до старіння всієї системи кримінального правосуддя, бо чим більше ми розуміємо свій мозок, тим більше ми приписуємо певну поведінку його функціонуванню. До цього додаються фундаментальні принципи наших поглядів на світ, такі як свобода волі, вина та загроза відповідальності. Тут важливо зазначити, що до таких радикальних поглядів прийшли не всі нейробіологи [7].

Логічно поставити питання: як зміниться наша реакція на поведінку людини в майбутньому? Зрештою, нейронаука – це галузь знань, що швидко розвивається, і наші знання про людський мозок будуть і далі продовжувати розширюватись. Звичайно, типовий приклад поведінки, на яку ми як суспільство реагуємо репресивно, – це злочинна поведінка. Кримінальний кодекс України сповнений прикладами поведінки, за яку передбачені санкції від штрафу до довічного позбавлення волі. Цілком можливо, що нейронаука може виявити біологічне та/або фізіологічне походження злочинної поведінки. Можна також уявити, що є можливість визначити походження злочинної поведінки в майбутньому десь у мозку злочинця.

Глобальне питання має бути сформульоване так: чи має людина змогу вибирати свою поведінку? Коли наш мозок відкриє свої секрети нейронауці, ми побачимо, що будь-яка поведінка є результатом біохімічних процесів у нашому мозку, які ми не можемо контролювати. Втім наш світогляд і наша система кримінального правосуддя вважають, що ми саме «вибираємо» свою поведінку.

Незважаючи на існування юридичних концепцій, що використовуються в законодавстві або в судовій практиці, правова доктрина не має однозначного визначення поняття «свобода волі». Це визначення є предметом багатомісної філософської дискусії, де може йтися також про інтерпретацію наслідків для окремої людини та життєвий досвід поколінь.

Більшість існуючих визначень терміна «свобода волі» безпосередньо пов'язують його з вибором. Біологічні концепції розглядають її як механізм, який функціонує в організмі людини. Свобода волі досить часто конфліктує з науково-детермінованим мисленням, а обговорення різних теорій взагалі неможливе без уваги до фундаментальної ідеї детермінізму.

Детермінізм по суті означає, що все, що відбувається у світі, включно з думками та поведінкою людей, визначається минулими подіями. З цієї позиції реальність підпорядковується законам причинності, які гарантують, що лише одне майбутнє є можливим з урахуванням минулих подій. Точніше можна сформулювати так: у будь-який момент часу є лише одне майбутнє, що відповідає стану Всесвіту та законам природи. Це також означає, що детермінізм не сприймає можливості випадкових подій.

У той же момент є багато мислителів та дослідників, які виступають проти детермінованого світосприйняття [8, с. 2]. Вони не знаходять доказів детермінованої природи Всесвіту, незважаючи на той факт, що детермінізм як теорія існує вже дуже давно та обговорюється в багатьох давніх текстах.

Концепція Всесвіту, що протилежна детермінізму, має назву «індетермінізм». Центральним в індетермінізмі є ідея про те, що в будь-який момент історії майбутнє може розвиватись по-різному. Отже, немає впевненості в тому, що подія відбудеться в майбутньому, існує лише тільки шанс. Це здається інтуїтивно правильним, хоча докази також відсутні. Втім, усупереч звичайній людській інтуїції, більшість наук та вчених переважно детерміністичні.

Після обговорення концепцій «свободи волі» та «детермінізму» можна дослідити, як ці два фундаментальні поняття пов'язані одне з одним. На перший погляд здається, що детермінізм повністю скасовує свободу волі. Людина не може вирішувати, що їй робити, якщо все навколо неї є наслідком причинних залежностей. Сумісність детермінізму та свободи волі є центральним питанням у кримінальному праві. Існують дві протилежні точки зору: інкомпатибілізм та компатибілізм.

Тезис теорії інкомпатибілізму полягає в тому, що свобода волі та моральна відповідальність несумісні з детермінізмом. Іншими словами: в детермінованому Всесвіті про свободу волі не може бути й мови. Тобто в такому разі відповідальність за свої дії повністю виключається, бо у нас відсутня для цього необхідна свобода. Є погляд, що має зникнути каральний аспект кримінального права, а програми ресоціалізації та реабілітації мають залишитись у кримінальному праві майбутнього [9]. Інший погляд полягає в тому, що ліюзію свободи волі потрібно зберігати, щоб запобігти негативній поведінці членів суспільства.

Загальноприйнятою є позиція, що наявність свободи волі є необхідною умовою відповідальності з її морального боку. Таким чином, із вищевикладеного можна зробити висновок, що інкомпатибілістичний детермінований світ також веде до відсутності будь-якої відповідальності, оскільки в рамках цієї теорії ніхто не вірить у свободу волі, якщо вона детермінована.

Мало що може бути настільки зрозумілим для людства, чим ідея відповідальності. Особа, що сповідує моральну поведінку, заслуговує на визнання. І навпаки, той, хто веде себе аморально, заслуговує на належний осуд. Але якщо поняття відповідальності буде видалено? Що, як Всесвіт детермінований? Якими у цьому разі будуть наслідки існування світу без свободи волі?

Якщо ж інкомпатибілісти вірять у свободу волі і таким чином раптово відторгають тезу детермінізму, їх називають лібертаристами. Так лібертаристи вважають, що люди можуть вільно обирати свої дії та, відповідно, мати свободу волі та свободу дій. У більш широкому сенсі вони також несуть моральну відповідальність за свої дії. Відмінне твердження в рамках цього уявлення полягає в тому, що індетермінізм необхідний для такого роду свободи та відповідальності, яка займає центральне місце в нашій поведінці. Справжня свобода волі не може існувати в рамках такої концепції світу, яка передбачає повну визначеність законами Всесвіту. Лібертаріанство відповідає парадигмі, в якій більшість людей живе інтуїтивно, бо автоматично відчуває себе господарем своєї поведінки та рішення. Іншими словами, людина має широку свободу дій, що дозволяє розглядати та зважувати поведінку, приймати виважені рішення, які виникають у результаті розумового процесу, який вона повністю контролює.

Жорсткий же варіант вищеприписаного інкомпатибілізму розглядається як світ, в якому люди не мають свободи волі взагалі. Висновок цієї теорії є радикальним: люди не в змозі контролювати сили, які визначають усі наші дії,

у результаті ми ніколи не несемо моральної відповідальності за свою поведінку [9].

Компатибілізм – концепція, протилежна інкомпатибілізму: його можна грубо описати як тезу про те, що свобода волі та моральна відповідальність сумісні з істиною детермінізму. Якщо компатибілісти мають рацію, люди можуть мати свободу волі та жити в детермінованому світі одночасно.

Важливо розуміти, що і інкомпатибілізм, і компатибілізм не передбачають тези про існування або відсутність свободи волі, лише примирення свободи волі та детермінізму є предметом цих теорій.

Мислителі епохи Провісництва, такі як Т. Гобс, Дж. Локк і Д. Хьюм, були компатибілістами. Їхні погляди лягли в основу «класичного компатибілізму». Найвідоміші компатибілістські роздуми того часу походять від Юма. Він заявив, що свобода волі сумісна з детермінізмом, і він зробив це, проаналізувавши концепцію свободи волі, в якій, на відміну від лібертаріанства, ніякого індетермінізму. Він запропонував, що свобода є здатністю діяти відповідно до своїх бажань. Конкретно це означає, що людина приймає рішення щось зробити, від чого почуватиметься добре, і якщо людина бажає зробити вибір, то вона робить цей вибір ефективно. Ця свобода і є свободою волі, і вона сумісна з детермінізмом, бо детермінізм вимагає лише, щоб наші дії витікали з наших рішень, а наші рішення походили від наших бажань. Це цілком можливо, навіть якщо наші бажання, рішення та дії зумовлені причинно-наслідковим зв'язком. Іншими словами, якщо ми уявимо, що дійсно живемо в детермінованому світі, а дії індивіда дійсно відповідають його бажанням та вибору, то відповідно до цього класичного погляду на компатибілізм ми можемо говорити про свободу волі.

З цього також витікає, що ця свобода волі сумісна з детермінізмом. Однак те, чого не вистачає для більшості критиків цієї теорії, – це змога зробити інший вибір. Тобто справа в тому, що дія, яку можна реалізувати, є єдиною. Таким чином, компатибілісти стикаються з проблемою, а саме: продемонструвати, що відсутність «альтернативних варіантів» не є перешкодою для свободи волі. Для цього вони послуговуються так званним «аргументом наслідку». Спростувати цей аргумент означає: 1) ніхто не може змінити минулі факти та закони природи; 2) минулі факти та закони природи визначають кожен майбутній факт (тобто детермінізм є вірним); 3) відповідно, ніхто не може змінити майбутнє [10; 11].

Цей аргумент ясно показує, що детермінізм та «альтернативні варіанти» є несумісними. Відповідно, завдання сучасного компатибіліста – пробити цю лінію мислення. У цьому зв'язку слід згадати Д. Деннета, що є одним із найбільш видатних сучасних компатибілістів [12].

Його основна праця має за мету формулювання альтернативи інкомпатибілістичному розумінню світу, в якому детермінізм не обов'язково має викликати песимістичний погляд на життя. Тому Деннет використовує значно ширше поняття свободи, ніж його класичні попередники. Він вважає, що люди здатні контролювати власні бажання та відповідати на них, за потреби корегуючи, визначати вплив наших бажань за межами свого внутрішнього світу.

Головним питанням є не те, чи існує свобода волі, а скоріше чи сумісні свобода волі та детермінізм.

Важливі зміни в дебатах про свободу волі відбулись із розвитком нейробіології, які поступово дають нам уявлення про наш власний мозок. Ще у V ст. до н.е. Алкмеон Кротонський, один із послідовників Піфагора, відкрив, що мозок є центром інтелекту та, відповідно, центром прийняття нами рішень та свободи волі, якщо вона існує [13].

Б. Лібет провів серію складних експериментів, які показують, як нейробіологи вирішують проблему свободи волі [14]. Лібет попросив учасників експерименту точно вказати, коли вони свідомо вирішили вчинити ту чи іншу

дію. Потім він зіставив цей вказаний момент з об'єктивно вимірним початком дії в мозку людини. Результат експерименту показав, що з моменту, коли в мозку безсвідомо ініціюється дія, минає ще близько 350 мілісекунд до того моменту, коли людина вказує, що вона усвідомлює дію. Лібет зробив висновок, що свідоме рішення не було причиною дії, а рішення було прийняте вже після того, як була проведена неврологічно безсвідомо підготовка до цього [14; 15]. Якщо наші дії не є результатом свідомих рішень, а швидше є безсвідомими процесами у нашому мозку, які не піддаються контролю, чи можемо ми мати свободу волі? Однак експерименти Лібета критикувались науковцями.

Інший, більш сучасний експеримент був проведений у 2008 році нейробіологом Дж.-Д. Хейнсом. Зокрема, піддослідні були протестовані сканером головного мозку. У цей час випадкові літери послідовно відображались на екрані. Була дана інструкція: «натисніть кнопку лівим або правим вказівним пальцем, коли відчуєте таке бажання і в момент натискання запам'ятайте літеру, що відображена на екрані». За допомогою фМРТ протягом всього експерименту відстежувалась активність мозку. Експеримент показав, що свідоме рішення натиснути на кнопку виникло за секунду до того, як у мозку з'явився афективний тиск. Дослідники також зазначили, що існує модель мозкової активності, яка передбачає, що рішення буде прийнято за 7 секунд до нього. Тому Хейнс доходить висновку, що ми не маємо свободи волі і що ідея про те, що ми свідомо приймаємо власні рішення, є лише ілюзією [16]. Це дослідження також піддавалось критиці. Є погляд, що описані експерименти не доводять відсутності свободи волі, бо засновані на нейронних механізмах. Тим не менш вони є корисними для визначення того, як мозок обробляє стимули, і того, як він приймає рішення [17].

Можна впевнено сказати, що нейробіологія залишила свій слід у більш широких дебатах про свободу волі і що філософи, які підтримують концепцію свободи волі, тепер мають не лише захищатись від колег-опонентів, але й від вчених-дослідників мозку та їхніх дивних експериментів. Слід також сказати, що «воля», яку людина застосовує, щоб натиснути кнопку під час експерименту, є зовсім іншою, ніж та воля, яка застосовується, щоб зробити важливий вибір, який вплине на все подальше життя.

Розвиток нейробіології потенційно відкриває багато нових можливостей для вирішення всіх видів кримінально-правових проблем. Наприклад, це може допомогти визначити, чи знаходилась особа в неосудному стані у момент скоєння кримінально-караного діяння. Звісно, традиційно можуть застосовуватись знання з психології та психіатрії, однак дослідження мозку людини може дати більш чітке уявлення.

Взаємозв'язок між нейробіологією та кримінальним правом широко обговорювався в західній науці протягом останніх десятиліть. Це навіть призвело до появи нової міждисциплінарної сфери досліджень із назвою «нейро-право» [18; 19; 20].

Однак нейробіологія та кримінальне правосуддя спільно використовуються вже протягом двохсот років. Зокрема, в більшості кримінальних проваджень для винесення вироку необхідним є визначити суб'єктивне ставлення до скоєного. Демонстрація ж дисфункції мозку – цікава можливість, що може допомогти відкинути морально-етичну основу кримінальної відповідальності. Це може мати місце у зв'язку із травмою головного мозку, патологічною залежністю, божевільним станом тощо.

Вже у XIX столітті вчені починають шукати зв'язок між (нейро) біологічними характеристиками та злочинною поведінкою. Прикладом є роботи Ч. Ломброзо (1835–1909). У рамках цієї традиції люди спрямували сили на пошуки біологічного походження правопорушень. Так, Ломброзо зосередився на широкому спектрі

біологічних факторів. Наприклад, він вивчав основи структури та функціонування мозку при психопатології. Однак на питання, чи існує кримінальний мозок за своєю суттю, переконливої відповіді немає і досі. Деякі нейробіологи переконані, що зараз ми надзвичайно близькі до втілення давньої «кримінологічної мрії», коли можна буде визначити та викрити злочинця за його біологічним походженням. Також давно відомо, що існує безліч факторів оточуючого середовища, які здатні вплинути на поведінку особи, що значно послаблює позицію «біологізаторів» у кримінології. У будь-якому разі історія взаємодії нейробіології та кримінального правосуддя має побудити людей проявляти обачливість щодо обмежень, пов'язаних із використанням біологічних концепцій для вирішення юридичних проблем [21, с. 194].

Іншим прикладом взаємодії є консультації юристів із нейробіологами, які призвели до можливості введення в кримінальний процес (як експертизи) детектора брехні, наслідків вживання наркотичних речовин, черепно-мозкових травм та розладів психічної діяльності. Таким чином, ще з XIX століття тривають дискусії про застосування нейробіологічних досліджень у кримінальному праві [22, с. 674].

Важливо зазначити, що вчені вже досить давно вказали на зв'язок між біологією та злочинною поведінкою, але ці аргументи лише час від часу застосовувались судами. Залишається питання: чи може сучасна нейробіологія безальтернативно вказати на «злочинний мозок»?

Ф. Гейдж – перший пацієнт, який був підданий нейробіологічним дослідженням. У 1848 році у віці 25 років черепорізника залізницею Ф. Гейджа було пронизано довгим металевим стрижнем, з яким він працював. Була ушкоджена більша частина префронтальної кори головного мозку, частина мозку, відповідальна за створення вибору, соціальної поведінки та контролю над імпульсами. Після інциденту, коли Фінеас дивним чином вижив, він перетворився з надійної, усіма любимої, такої, що користувалася повагою, організованої людини на безвідповідальну, ненадійну, безсоромну, схильну до нерозбірливості у статевих зв'язках людину з псевдопсихопатичними рисами. Його опікун заявив, що він втратив повагу до соціальних стандартів, турботу про своє майбутнє та страх до застережних заходів. Зрозуміло, що зміна його особистості була викликана пошкодженням певної частини мозку – саме такого висновку дійшов суд. Вже пізніше випадок Ф. Гейджа досліджував Х.-Дж. Бігелоу, хірург та академік Гарварда, що своєю чергою призвело до великої кількості інших досліджень мозку, але саме цей випадок є свого роду «еталоном», з яким порівнювались усі інші дослідження [23].

Звісно, застосування нейробіологічних методів у кримінальному провадженні стало набагато цікавішим після технологічних досягнень останніх десятиліть. Одним із прикладних напрямків взаємодії є нейровізуалізація, тобто сканування мозку. Такі зображення мозку дедалі частіше стають доказами в судах США та країнах Західної Європи [24, с. 14].

Для використання в судовому процесі зображення мозку має відповідати двом умовам: з одного боку, воно має узгоджуватись з правилами доказування, прийнятими у справах даної категорії, а з іншого боку, відповідати науково-методичним стандартам нейробіології. Крім цього, у судові засідання має бути запрошений достатньо авторитетний експерт для його тлумачення. На перший погляд, такі докази здаються знахідкою для кримінального права. Втім є багато дослідників, які мають обґрунтовані сумніви щодо їх використання. Зокрема, помічено, що навіть саме використання спеціальних термінів для суддів та присяжних, які не є фахівцями в нейробіології має непропорційно переконливе значення.

Також спеціалісти наголошують, що мозок може мати сильні структурні відмінності в різних людей, а також часто виглядає незвично у людей із певними відхилен-

нями в будові і травмами мозку, яких немало серед злочинців. Однак ця сфера стрімко розвивається.

Ще один спосіб взаємодії нейробіології та кримінального права – засоби дослідження впливу ушкоджень мозку на поведінку людини. Перший випадок, описаний вище, датований 1848 р. Ще два добре задокументованих випадки мали місце в 1980-х рр. Так, пацієнту була прооперована пухлина мозку, побічним ефектом цієї процедури була втрата частини тканин мозку. Надалі у пацієнта розвинулись соціально-патологічні особливості. Йому не вдалося влаштуватись на роботу, він більше не міг виконувати роль батька, втратив здатність прив'язуватись до одного сексуального партнера, а також мати можливість планування та структурування свого життя. Вчені припустили, що причиною його радикальної трансформації були зміни в його мозку. Другий описаний випадок є аналогічним [25].

Очевидно, що хірургічні процедури повністю змінили особистість людей, однак жоден з них не скоював кримінальних правопорушень. Втім у науковій літературі зустрічаються також приклади того, як дисфункція мозку напругу веде до злочинної поведінки. Чи наявна в такої особи свобода волі? Чи може вона нести відповідальність за свої дії?

Класичним прикладом проникнення технологій у кримінальне право є застосування так званого «детектора брехні», або «поліграфа». Про доказову цінність тесту на поліграфі існують різні думки. Наприклад, Американська асоціація поліграфологів стверджує, що тест надзвичайно точний [26]. Варто зауважити, що тест на основі фізіологічних змінних, деякі з яких можна обійти, зараз майже не застосовується в США та Європі, натомість його замінив тест, заснований на скануванні мозку [27].

Є погляд, що правові системи розвинутих технологічно країн вже скоро почнуть змінюватись [28]. Втім, як зазначено вище, застосування досягнень нейробіології у практиці кримінального права вже має цілу низку обмежень, а нейроправо знаходиться лише в зародковому стані.

Повертаючись до питання кримінальної відповідальності, варто сказати, що теоретично поведінка особи причинно пояснюється на основі її психічних станів, намірів, переконань та планів. У кримінальному праві йдеться лише про поведінку в контексті усвідомлених рішень або переконань. За законом, якщо людина знаходиться в такому психічному стані, коли оцінка власної поведінки залишається незмінною, то вона нестиме повну відповідальність за своє діяння. Погляд на поведінку людини, коли психічний стан є вирішальним причинним критерієм, на перший погляд передбачає віру в свободу волі. Якщо ми пояснюємо поведінку людини як результат її психічного стану, то ми припускаємо, що діяння, вчинене в цьому психічному стані, є результатом процедури вільного прийняття рішення. Іншими словами, суб'єкт приймає рішення і тоді його діяння засноване на власному вільному бажанні. Нейробіологічний підхід вказує на те, що психічний стан суб'єкта не пояснює причинно його поведінку. Нейробіологія показує, що наша поведінка визначається фізичними подіями в нашому мозку, і тому ми не можемо брати на себе відповідальність за свої дії. Однак уся наша система кримінального права заснована на принципі, що ми несемо відповідальність за власні дії.

З філософсько-теоретичної позиції було продемонстровано, що жорсткий інкомпатибілізм підриває будь-яку відповідальність людини за її діяння. Кримінальне право виконує перш за все компенсаційну функцію, функцію відплати та стримуючу функцію. Дві перші функції несумісні з жорстким інкомпатибілізмом, однак стримуючий ефект кримінального правосуддя може існувати в детермінованому світі. Це підводить нас до питання: як саме в майбутньому має змінитись система кримінального правосуддя?

У доповнення до теоретичної атаки на кримінальну відповідальність з боку жорстких інкомпатибілістів є ще більш радикальне твердження, а саме: нейробіологія

приведе до зміни парадигми, за якою відповідальність зникне. Є думка, що нейробиологія доводить, що ми лише жертви власної генетики та неврологічних захворювань, і ми втрачаємо будь-яку свободу дій. Однак, можливо, що це передчасно. З одного боку, є жорсткі інкомпатибілісти, які вважають, що відповідальність – це просто ілюзія [29, с. 158], а з іншого боку, є радикальні нейробиологи, які вважають, що їх наука надасть достатні докази того, що свободи волі, вини та моральної відповідальності не існує [30].

Висновки. Віра в детермінізм має розглядатись поряд із вірою у свободу волі. Під час дослідження цієї теми за кожними дверима, де очікується відповідь, знаходиться пакет нових запитань. Наш мозок буквально є центром нашого життєвого досвіду, де до цих пір залишається багато секретів. Можливо, в майбутньому наше сприйняття свободи волі повністю зміниться. Якими будуть наслідки цього для кримінального закону? Можливо, його прийдеться будувати з нуля і це буде відображенням нашого нового погляду на життя.

Згідно з панівною в кримінальному праві теорією, особа не нестиме кримінальну відповідальність за свої дії, якщо цього не дозволяє зробити її психічний стан. Так, більшість правових систем світу виключають відповідальність неповнолітніх або душевнохворих. Очевидно

також, що скептично налаштовані до свободи волі люди більше схильні до обману або навіть до агресивної поведінки. І, навпаки, сильна віра у свободу волі супроводжується більш позитивним поглядом на життя. Скептичне налаштування щодо свободи волі в суспільстві веде до зменшення суворості покарань. Так, варто розглядати три виміри, за якими формується наше судження про поведінку: внутрішній, зовнішній та глобальний. Чим сильніше переконаність у суспільстві щодо існування свободи волі, тим менше його члени допускають поведінку, яка порушує правила. Ще менше акти такої поведінки приписуються зовнішнім причинам, які залежать від ситуації. Підвищується також сприйняття вини та збільшується підтримка кримінального покарання в такому суспільстві.

З іншого боку, переконання у відсутності свободи волі буде йти рука об руку з більш сильною тенденцією приписувати порушення правил для себе та для інших зовнішнім, мінливим та залежним від ситуації причинам, меншим буде відчуття провини. У такому суспільстві більшою є підтримка заходів, пов'язаних зі зниженням ймовірності рецидиву, а також підтримка заходів ресоціалізації. Те, наскільки українське кримінальне законодавство сприймає західні тенденції, а в яких аспектах йде самостійним шляхом, є питанням подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ткач Т.В. Нейропсихологія і нейроправо: перспективи междисциплінарних досліджень. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2017. № 1(1). С. 130–143. URL: <http://surl.li/aczss>.
2. Станек Ю. Право і нейронаука – точки пересечения. *Концепція права. Натуралізація права*. 2017. С. 20–37. URL: <http://surl.li/aczso>.
3. Левин С.М., Югай В.С. Иллюзия выбора и неконтролируемые действия. *Философский журнал / Philosophy Journal*. 2019. Т. 12. № 2. С. 92–102. URL: <https://doi.org/10.21146/2072-0726-2019-12-2-92-102>.
4. Мироненко Р. Аргумент Дерека Перебума проти свободи волі. *Людознавчі студії: збірник наукових праць. Серія «Філософія»*. 2020. № 41. С. 267–279. URL: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.41.18>.
5. Robertson, M.M. The Gilles de la Tourette syndrome: The current status. *The British Journal of Psychiatry*, 154. 1989. P. 147–169. URL: <https://doi.org/10.1192/bjp.154.2.147>.
6. Michael H. Bloch, James F. Leckman. Clinical course of Tourette syndrome. *Journal of Psychosomatic Research*. Vol. 67, Issue 6, December 2009, P. 497–501. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2009.09.002>.
7. Robert M. Sapolsky. The frontal cortex and the criminal justice system. *Philos Trans R Soc Lond B Biol Sci*. Nov., 2004. 359(1451). P. 1787–1796. URL: <https://doi.org/10.1098/rstb.2004.1547>.
8. John Martin Fischer, Robert Kane, Derk Pereboom, and Manuel Vargas. Four Views on Free Will. (Great debates in philosophy). Malden (Massachusetts): Blackwell Publishing, 2007. 240 p. URL: <http://surl.li/aczsm>.
9. Derk Pereboom. Defending Hard Incompatibilism. *Midwest Studies in Philosophy*. Vol. 29, Issue 1. September 2005. P. 228–247. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1475-4975.2005.00114.x>.
10. Joe Campbell. Free will and the necessity of the past (Peter van Inwagen's An 'Essay on Free Will'). *Free Will and the Necessity of the Past*. April 2007. Analysis 67(2). P. 105–111. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8284.2007.00658.x>.
11. Horgan, T. Compatibilism and the consequence argument. *Philosophical Studies*, 47, 1985. P. 339–356. URL: <https://doi.org/10.1007/BF00355208>.
12. Daniel C. Dennett. *Elbow Room. The Varieties of Free Will Worth Wanting*. Massachusetts: MIT Press, 1984, 248 p. URL: <http://surl.li/aczsj>.
13. Kelly Burns, Antoine Bechara. Decision making and free will: a neuroscience perspective Affiliations expand. *Behavioral sciences and the law*. Vol. 25, Issue 2. Special Issue: Free Will. March/April 2007. P. 263–280. URL: <https://doi.org/10.1002/bsl.751>.
14. Libet, B., Gleason, C.A., Wright, E.W. and Pearl, D.K. (1983) Time of Conscious Intention to Act in Relation to Onset of Cerebral Activity (Readiness-Potential). *The Unconscious Initiation of a Freely Voluntary Act*. *Brain*. 1983, 106, P. 623–642. URL: <https://doi.org/10.1093/brain/106.3.623>.
15. Benjamin W. Libet. Do we have free will? *Journal of Consciousness Studies*. 1999. 6 (8-9). P. 47–57. URL: <https://philpapers.org/rec/LIBDWH>.
16. John-Dylan Haynes. Beyond Libet: Long-Term Prediction of Free Choices from Neuroimaging Signals. Research and Perspectives in Neurosciences. May 18, 2011. P. 161–174. In book: *Characterizing Consciousness: From Cognition to the Clinic?* URL: https://doi.org/10.1007/978-3-642-18015-6_10.
17. Victoria Saigle, Veljko Dubljević, Eric Racine. The Impact of a Landmark Neuroscience Study on Free Will: A Qualitative Analysis of Articles Using Libet and Colleagues' Methods. *AJOB Neuroscience*. Vol. 9, Issue 1. 2018. P. 29–41. URL: <https://doi.org/10.1080/21507740.2018.1425756>.
18. Arian Petoft. Neurolaw: A brief introduction. *Iran J Neurol*. 2015. Jan 5. 14(1). P. 53–58. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4395810/>.
19. Brent Garland. *Neuroscience and the Law Brain, Mind and the Scales of Justice*. New York: Dana Press and The American Association for the Advancement of Science. Advancing science, serving society. 2004. 37 p. URL: <http://surl.li/aczsf>.
20. Semir Zeki, Oliver Goodenough. *Law and the Brain*. Oxford University Press, 2006. 290 p. URL: <http://surl.li/aczsb>.
21. Cesare Lombroso, Criminal Man, ed. and trans. Mary Gibson and Nicole Hahn Rafter. Durham, NC: Duke University Press, 2006. 424 p. URL: <https://doi.org/10.1177/09526951080210020604>.
22. Francis X. Shen. The Overlooked History of Neurolaw. *Fordham Law Review*. Vol. 85. Iss. 2 (2016). P. 674–685. URL: <http://surl.li/aczsb>.
23. Malcolm MacMillan. *An Odd Kind of Fame: Stories of Phineas Gage*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 2002. 575 p. URL: <http://surl.li/aczsw>.
24. Neal Feigenson. *Brain Imaging and Courtroom Evidence: On the Admissibility and Persuasiveness of fMRI*. Routledge, 2009. 32 p. URL: <http://surl.li/acyur>.

25. Eslinger P.J., Damasio A.R. Severe disturbance of higher cognition after bilateral frontal lobe ablation: patient EVR. *Neurology*. Dec. 1985, 35(12). P. 1731–1741. URL: <https://doi.org/10.1212/wnl.35.12.1731>.
26. Committee to Review the Scientific Evidence on the Polygraph Board on Behavioral, Cognitive, and Sensory Sciences and Committee on National Statistics, Division of Behavioral and Social Sciences and Education. *The Polygraph and lie detection*. Washington: National Academies Press. 2003, 398 p. URL: <https://www.nap.edu/read/10420/chapter/1>.
27. Tatia M C Lee 1, Ho-Ling Liu, Li-Hai Tan, Chetwyn C H Chan, Srikanth Mahankali, Ching-Mei Feng, Jinwen Hou, Peter T Fox, Jia-Hong Gao. Lie detection by functional magnetic resonance imaging. *Human Brain Mapping*, Mar 2002, 15(3). P. 157–164. URL: <https://doi.org/10.1002/hbm.10020>.
28. Thomas Nadelhoffer, Walter Sinnott-Armstrong. Neurolaw and Neuroprediction: Potential Promises and Perils. *Philosophical Compass*. Vol. 7. Issue 9. September, 2012. P. 631–642. URL: <http://surl.li/aczrx>.
29. Derk Pereboom. *Living Without Free Will*. Cambridge, Cambridge University Press, 2001. 256 p. URL: <http://surl.li/aczrt>.
30. Stephen J. Morse. *Compatibilist Criminal Law*. In book: *The Future of Punishment*. Edited by Thomas A. Nadelhoffer. New York : Oxford University Press, 2013. 320 p. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199779208.003.0005>.